

ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ БУРСИ У ЗМІНЛИВИХ ВОЄННИХ РОКАХ

У лютому 1936-го року призначила мене вища шкільна влада учителем клясичної філології в державній утравістичній гімназії в Бережанах. Після мого приїзду, проф. д-р Василь Стасюк і проф. Іван Зугасвич, а також інші члени управи бурси, налягали на мене, щоб я перебрав керівництво бурси вже від вересня 1936 р., бо теперішній керівник і господар української бурси при вул. Райській — д-р Андрій Бойкович зрезигнував, та перенісся до власного дому, одружившись з п. Літинською. Отож восени того року, я став управителем бурси, а моя дружина Ярослава зайняла місце господині, тобто прибрала до рук усе господарство, кухню, харчі, город. Життя й праця вихованців бурси нормувалась тезами правильника бурси, складеного раніше. Членами управи української бурси тоді були: о. Євсєвій Бачинський, адв. д-р Володимир Гриневич, лікарем бурси був д-р Лонгин Мигоцький, а згодом д-р Остап Баран. Бурса нараховувала пересічно 50 - 60 учнів, що оплачували свій побут в бурсі пров'янтотом і частинно грішми. Чимало убогих учнів вносили оплати значно знижені і харчами і грішми. Харчували учнів за наперед складеним списком страв на увесь тиждень. Свіжий хліб, булки та масло постачали пекарня і молочарня села Лісник, де директором був проф. А. Мидляк. Догляд над чистотою приміщення, над гігієною бурсаків і раціональним веденням кухні виконувала моя дружина. Її допомагали переважно троє дівчат дуже працьовитих і відданих, а то: Юльця Марущак зі Славятина, Теклюня Гуцал з Вільхівця і Явдоня Андрушків з Конюхів. Страви були все свіжі і смачні. Бурсаки скоро поправлялись, набували ваги (кожного місяця важилися). Батьки вносили оплати за прожиток дуже точно, виявляли велику увагу та вдячність господині бурси за дбайливу опіку і догляд над їх дітьми. Про бездоганну поведінку і прищиплення добрих навичок та доброго тону, дбала також господиня бурси, а за спокій у кімнатах під час праці бурсаків над домашніми завданнями та про пильність і поступ в науці дбав цензор, призначений управителем бурси з-поміж учнів найвищих кляс. Йому допомагали інструктори. Цензор визначав чергових, які дбали про точні вписи до книги виходів і приходів учнів до чи з бурси. Цензорами були: Петро Нагайло, Михайло Левицький, Володимир Ратич. Під час перерв бурсаки бавилися на подвір'ї бурси, найрадіше на так зв. „реку”, а разом з ними й улюблений песик на ім'я Пікусь залишений у бурсі проф. д-ром Бойковичем. Той песик відзначався оригінальними прикметами: він кожного ранку обов'язково відправляв маршуючих парами бурсаків до школи і не було випадку, щоб той свій обов'язок він будь-коли занедбав. Крім того Пікусь дбайливо стеріг пахучу ковбасу чи м'ясо, принесені із крамниці від... kota, що не смів навіть приблизитися до коша, а сам

він ніколи на ті ласощі не спокусився! Той Пікусь чогось дуже не любив листоноші Куніша, коміняра, бородатого жида, котрий постачав опалове дерево, а також польських поліцаїв. Мудрий був песик!

Життя в бурсі пропливало своїм спокійним руслом. Аж прийшов час великих політичних потрясень в Європі, при яких постала до життя Карпатська Україна. Почалися важкі часи для української бурси. Підбехтуваний польськими „вождями” шал польського вуличного шумовиння та „лицарської млодзезжи” не мав меж. Щодночі летіли шиби в будинку бурси. Нарешті котрийсь „заглоба” кинув у кімнату крізь вікно петарду, що знищила кафлеву піч і у всьому будинку вилетіли шиби разом із рамами. Тоді під будинком української парохії, що стояв напроти бурси, справляли „похорони” Карпатської України в супроводі биття шиб та вибухів петард...

Щоб охоронити молодь від поранень в порозумінні з управою бурси, вставлено до всіх вікон дерев'яні віконниці і з того часу всі вікна на ніч заслоняли. Такі гаразди і постійний неспокій, тривали аж до вересня 1939 р. тобто до приходу большевиків до Галичини, коли прийшла непевність дещо іншого виду. За большевицьких часів кількість бурсаків майже подвоїлась. Що більше, треба було відвести три кімнати для дівчат. У приміщенні колишньої польської бурси большевики відчинили другу українську бурсу, в якій виконувати обов'язки управителя доручили проф. А. Мидлякові. Однак нагляд над бурсою виконував вже не управитель а „комсорг” тобто комсомольський організатор Юрченко. Директором десятирічки був Михайло Васильович Ткачук. Як управитель української бурси, я виконував суто-адміністраційні обов'язки а господиня наглядала лише над кухнею. Атмосфера в бурсі напружувалась. Від часу до часу „визволителі” провадили обшуки, шукали „контрреволюцію” у формі малої книжечки під спокійною назвою: „Як управляти цукрові буряки?” — але в середині була зовсім інша тема. Вони заарештували кількох бурсаків під замітом приналежності до ОУН. Щоправда енкаведисти до бурси не заходили, лишень викликали із школи до себе і такий вже ніколи більше не повертався.

В тому часі харч для бурсаків був дуже добрий і ситний, — батьки дітей забезпечували бурсу достатньо харчами і грошми, нічого не шкодували нічим не скупились, бо кожної хвилини і так могли усе втратити, тоді ж не обов'язували ні Божі ані людські закони, а кожна людина в засягу московських рук могла в одній хвилі пропасти і слід замів.

Спочатку бурсою керував завідуючий „Народною Освітою” Гончаренко, а потім вона перейшла під опіку директора школи. Після двадцятимисячної московсько-большевицької окупації — розпочалось чергове „визволення” Галицької України німцями-гітлерівцями в липні 1941 р.

Большевики втікаючи зірвали порохівню, що находилась недалеко від бурси проти цвинтаря. Тим вибухом дуже пошкоджено всю захід-

ню частину міста, найгірше потерпіли парохіяльний дім, українська бурса та доми поблизу зірваної порохівні. На місці де стояла порохівня висадило яму глибиною до 20 метрів і біля 60 метрів в діаметрі. Цілковито був знищений дах на будинку бурси і всі вікна з рамами. Впродовж літніх місяців з почину директора гімназії д-ра Василя Стасюка, бурсу відбудували.

За німецьких часів, Бережани мали чи не виключне щастя, бо одержали дозвіл на відкриття гімназії, яку німці перенесли до міської ратуші, де вона перед тим, більше сто років поміщалась, бо новий будинок німці взяли для себе. Крім того, дозволили відкрити торговельну середню школу. Наші люди кинулись посилати синів і дочок до тих шкіл. Приплив дітей був такий значний, що виникла потреба аж трьох українських бурс. Головну бурсу при вул. Райській, яку відбудовано — відвели для дівчат. Мене було призначено управителем тієї бурси, а господинею знову мою дружину. Зголошень на прожиток у бурсі було так багато, що заледве половину бажаючих можна було примістити. Ми примістили 65 дівчат з яких більшість учились у гімназії, інші у торговельній школі управителем якої — був проф. Осип Кліш.

Хлоп'ячу бурсу для гімназії мав організувати проф. Васьків, який і створив її на вул. Адамівка у великому, відповідному будинку. Третю бурсу для молоді торговельної школи, організовано на ринку поблизу ратуші, у великій але примітивній колишній жидівській кам'яниці. Управителем її став проф. Івашків, що був учителем фізичного виховання в гімназії. Всі згадані бурси проіснували до липня 1944 р., коли знову з'явилися московські „визволителі”...

Дітвора „Української Бурси” в 1941 р. Сидять зліва: Любомир Татух і Михайло Кулеба уч. VII кл., проф. Михайло Ребрик управитель, Володимир Ратич цензор бурси, Добчанський уч. VII. кл.

БЕРЕЖАНСЬКІ ГІМНАЗИСТИ НА ЛАВІ ПІДСУДНИХ

До Бережанської гімназії я потрапив у 1924 р. Перший рік проживав в Українській Бурсі, що була тоді і пластовим осередком. Там відбувалися пластові сходи, деякі вправи, звітні вирушали пластуни на свої прогулянки до Руриськ, Звіринця, на Бережанський став, де стояв на воді пластовий човен, або до інших місцевостей особливо в ліси, на які була так багата Бережанська околиця.

Від самого початку пластунство мені заімпонувало і при першій нагоді я вписався в члени. Гімназисти мали свій „полк” імени гетьмана Павла Полуботка. Згодом той пластовий полк, перейменовано на пластовий курінь. Пригадую полковників: Т. Бемка, Володимира Семеґена, потім курінних Михайла Ставничого, Ісидора Комаринського і останнього — Дмитра Мирона, що у воєнний час загинув від німецьких куль на вулицях столиці — Києва. Здебільшого полковниками чи курінними були самі гімназисти, учні останніх років, тобто сьомої або восьмої класи.

Не знаю хто й коли заснував український гімназійний Пласт у Бережанах. Пам'ятаю тільки, що нашим опікуном був покійний проф. Іван Бабій, дуже шанований гімназійною молоддю. В моєму понятті він був зразком українського патріота та педагога. Як колишній військовик (здається мав військовий ступінь поручника УГА), енергійний і одночасно лагідний у відношенні до своїх учнів, старався вчинити з нас гідних синів нації. Дуже мене вразила вістка про його смерть і ніяк не можу збагнути, чому і за які провини мусіла платити своїм життям людина, якій не дозволено виховати ще більше Миронів, Ставних, Федечків та інших. Якби не були помилки покійного, то в пам'яті Бережанців проф. Іван Бабій залишиться зразком педагога, до кінця відданого вихованню української молоді.

Мені особисто довелося ближче пізнати проф. Івана Бабія у 1928 році, коли деякий відлам українського громадянства, особливо ж молодь вважала Українську Радянську Соц. Республіку за справжню Українську Державу. Тоді знайшлося багато наївних ентузіастів, котрі перейшли з Галичини на Схід, а пізніше платили власним життям за нерозважний крок. Однак ще в ті часи дійсність „советського раю” не була відома загалові нашого населення. У той період мені потрапила в руки кимось підсунена большевицька пропагандивна літерату-

ра. Я розжовував її наскільки дозволяв мені тодішній розумовий розвиток, поробив навіть виписи з якоїсь брошури про соціалізм та комунізм. Доля захотіла, щоб ті записи випадково потрапили в руки проф. І. Бабія. Я справді таки злякався, коли професор на годині латини поцікавився моїми записками, що не мали нічого спільного з його предметом. Коли б він поступив тоді офіційним шляхом, мене виключили б із школи. Переглянувши мою писанину, сказав: „Ти синові краще зробиш, коли будеш працювати над собою, щоб у майбутньому стати корисною одиницею для своєї нації та подбаш, щоб твоя батьківщина могла гордитися тобою. Оце є тепер твоє завдання, а не займатись речами, яких не знаєш, ані не розумієш” — і він подер мої записки. Очевидно я був щасливий такою розв’язкою справи і кінець-кінців визнав слухність за професором. Хоча згадана пригода пройшла щасливо, всетаки доля не судила мені залишатись довго в Бережанах. Прийшов листопад 1928 р. — десятиріччя постанови Української Держави. Відгомін заворушень між українською студентською молоддю у Львові, докотився і до Бережан. Тоді я мешкав при родині Шмуговських на вул. Зелений.

10-го листопада перед самим десятиліттям постанови польської незалежності, приблизно о 7-ій вечора, прийшов до нас Микольцьо Малиновський, учень сьомої класи; він про щось говорив із М. Шмуговським класовим товаришем, та з Борисом, учнем восьмої кл., що теж мешкав при тій родині. Не знаючи про що була розмова, я зауважив, що за хвилину вони всі три були готові кудись вийти. Я поцікавився куди йдуть під ніч, але без вияснення запропонували йти з ними. Наближалась година, коли нам не було вільно йти на вулицю, все ж таки я погодився йти з ними, а для безпеки, щоби хтонебудь чужий не міг мене пізнати — я почорнив обличчя сажею. Саме того дня вранці я почув, що польські гімназисти готувались до нападу на українську бурсу, тому я вважав, що ми підемо на підмогу нашим бурсакам.

По дорозі ми „озброїлись” камінням, і десь біля 9-тої години були вже в бурсі, де панував вичікувальний настрій. Минуло кілька хвилин і ось звідкись прибігли задихані гімназисти — В. Жолтанський, Лев Зацний та О. Власів. Звідки й чому мусіли бігти, я не знав і не наважився — питати. Згодом догадувався, але ніколи напевно не знав, що їм притрапилося того критичного вечора.

Ми ще трохи побули в бурсі, але десь біля 10-ої вечора побачивши, що деякі бурсаки готуються спати і ніхто із зовні не порушував нічного спокою, обидва зі Шмуговським вирушили до дому, а Малиновський з Борисом пішли окремо. Далеко ми не зайшли, бо через хвилю нас обох затримав поліцей і зажадав піти з ним на поліцію. Ми не чинили опору ані пробували втікати, бо не зробили нічого протизаконного. Єдиний наш промах був проти шкільних правил, що перебували в місті після дозволеної години.

На поліції ми здались ще більше підозрілими: я був почорнений на лиці сажею, а в кишенях Шмуговського поліція знайшла каміння

(мені вдалось своє викинути по дорозі). Згодом поліція припровадила багатьох підозрілих гімназистів, між ними і Степана Бориса, Ісидора Комаринського, Ярослава Кальбу, Богдана Будника, М. Галія, Володимира Душника та Адама Якімова.

Другого дня відвідав нас оборонець д-р В. Бемко, підтримав наш настрій — обіцяв допомогти. Декого йому вдалося витягнути з поліції як А. Якімова, але нас — вісімку найбільше підозрілих у протидержавній діяльності, перевели до в'язниці окружного суду в Бережанах, а там ми зустріли ще більше заарештованих українців з Бережанщини та з Підгаєччини. Там ми пересиділи до січня 1929 р., коли почали голодівку і нас нарешті випустили на свободу. Декого з нас лишили в спокою, але найбільш підозрілих таки потягли на лаву підсудних і тоді я детально довідався, які злочини приписали окупанти моїм товаришам і мені. Саме того вечора, коли ми йшли на підмогу українським бурсакам, як я згадував, було навечір'я відродження польської самостійності. Поляки освітлювали свічками свої вікна, щоб надати більшої урочистості тій своїй річниці. Дехто з українців, державних урядовців, найбільше з-поміж українських професорів, отримавши урядовий наказ, також освітили свої вікна. Хтось ті освітлені вікна повибивав камінням, а в додатку з'явилися у місті протидержавні листівки. Я не знав хто це зробив, хоч і догадувався, що це мусіла бути робота гімназистів Л. Зацного, О. Власова та В. Жолтанського, які тоді прибігли задихані до бурси.

Не знаю, чи інші мої співтовариші не долі також щось зробили того вечора для „підірвання польської потуги”. Одно певне, що і М. Шмуговський і я — відсиділи зовсім не за те, що нам закидала польська поліція. Все таки я щиро радів з того приводу, що справжніх авторів закидуваного нам злочину — поліція не викрила. На суді комісар поліції виступав у ролі „знавця” вияснюючи, що українська революційна молодь веде протипольську боротьбу, що підпільники діляться на дві групи: одні займаються ідеологічно-вишкільною роботою, інші — це технічні виконавці. Ясно, що такі особи як Ісидор Комаринський, Ярослав Кальба та Богдан Будник — це мусів бути мозок українського шкільного підпілля на Бережанщину, а М. Шмуговський, у кишенях якого знайдено каміння та й я його супровід, ще й почорнений сажею, щоб не пізнали — це твердив комісар — два небезпечні бойовики, терористи і виконавці плянів, приготованих ідеологічними провідниками. Щодо інших, як ось Володимир Душник та інші, то комісар не знав куди їх зарахувати — до тих, що посилають, чи може тих — що шиби б'ють...

Як би там не було, завзятий наступ комісара розбивсь об успішну оборону, яку безкоштовно здійснили вже покійні д-р Володимир Бемко та д-р Михайло Західний. Окружний суд у Бережанах, звільнив нас усіх від вини і кари, бо ж так М. Шмуговського як і мене то й судити було нізащо. Але прокуратор завзявся на декого із нас і відкликався до вищого Апеляційного суду у Львові, де врешті-решт ми остаточно

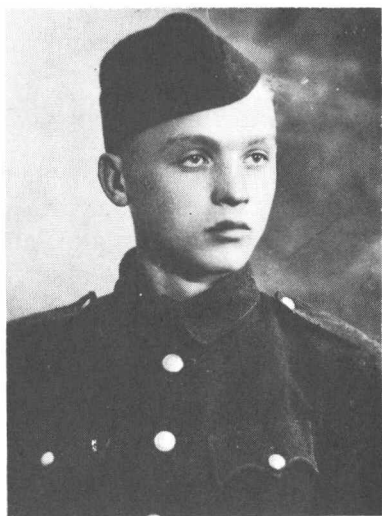
були звільнені. Після нашого процесу, без огляду на звільнення від вини і кари, нас усіх усунули з гімназії.

Згодом у Бережанах відбувалися нові й нові процеси над українськими гімназистами, мали місце виключення з гімназії за протипольську діяльність, чи за підозріння в такій. Незадовго після нас, довелося покидати Бережанську гімназію Ярославові Пастушенкові, що чомусь не любив польського вусатого вождя, назвавши його Юзьком Чухрайом, потім усунено Дмитра Мирона, опісля виринула справа таємного в тих часах українського Пласту, справа М. Зацухлого, також відбулись процеси над багатьма іншими українськими юнаками, в тому і не гімназистами.

Через кілька років я стрінув Микольця Малиновського. Доля допомогла йому виховзнутись з листопадової авантури 1928 р., але й він потрапив трохи пізніше до „Іванової хати”. Студіюючи медицину у Відні, він заадресував листа до своїх рідних в Галичині так: „Галіцієн, цур цайт Полен” (Галичина, тимчасово — Польща). Коли ж приїхав на відпустку до дому, польська поліція притягла його до відповідальності за підірвання „авторитету” польської держави на міжнародньому форумі . . . За те й довелося сердезі пересидіти чи не півтора року в Бережанській тюрмі — можливо в котрійсь келії, де кілька років перед ним і ми сиділи . . .

**Михайло Шмуговський,
надійний укр. юнак —
замордований московськими
енкаведистами
в 1940-41 р.**

**Сл. п. Михайло Стефанів з Ліс-
ник, загинув героїською смертю
в рядах УПА в дні 6. червня
1943 р. на Волині.**

Це було в 1943 році підчас окупації Західньої України німцями. На німецько-большевицькому фронті німці почали подекуди зазнавати невдач і видно стали трохи м'якші. Із Львова поширилась вістка, що там твориться українська військова формація — „Дивізія Галичина“, далі повідомляли, що вже постала Військова Боева Управа та що вона організує „вербункові комісії“.

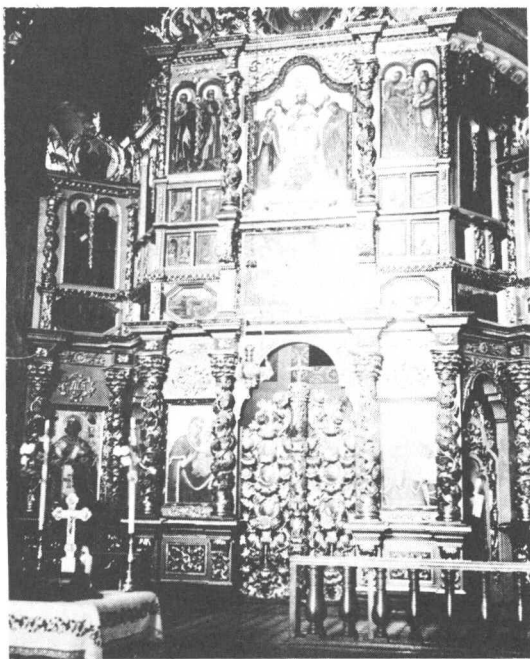
У Бережанах таку комісію очолювали голова Українського Допомогового Комітету адвокат д-р Григорій Стецюк і адвокат Франц Бабяк. Розпочали набір рекрутів — „вербунок“. Він відбувався без особливого войовничого запалу, але кандидати зголошувались. Здається з повіту зібралося приблизно 150 добровольців. Вербункова комісія їх реєструвала, і відсилала до Бойової Управи у Львові, де переглядала їх лікарська комісія. Спосібні до служби відіжджали до вишкільного табору в Найгамері. Війна вимагала жертв. Німці задихалися від змагань, у них не вистачало вже людей. Нагадуючи про большевизм, вони силоміць гнали сільську молодь копати окопи, ремонтувати шляхи і мости, або забирали до німецького війська і після короткого вишколу, посиляли на фронт. Гімназистів з вищих клас забирали до обслуги при гарматах протилетунської оборони. Їм обіцяли, що в Німеччині будуть продовжувати даліше навчання впарі з військовим вишколом, але обіцянки не дотримувались. До дивізії між ін. пішов управитель Рідної Школи Антін Крамарчук, що виконував обов'язки секретаря УДК — людина високопатріотична, ідейна, обов'язкова; пішов проф. Ярослав Гладиш, добрий педагог-математик. Оба вони загинули під Бродами. З інших колишніх гімназистів пішли до дивізії Степан Мороз, Славко Бабуняк, Зенон Олійник. До „фляку“ (протилетунських батарей) Юрко Семків, Ст. Мельник, Мирослав Прийма, Чикота, З. Кобилянський.

На весну 1944 р. большевики натиснули на „германа“. Цивільна нім. адміністрація подалась на захід, з нею виїхала і вербункова комісія; акти забрав адв. Франц Бабяк. Багато наших людей самі подалися на захід, вони не хотіли знову винюхувати московський дьоготь, не хотіли слухати про „щасливе і веселе життя“, не хотіли жити під тиском тої постійної фальшивки і неправди, до якої від соток років привикли і якими живуть по нинішній день московські опричники, та ще й другим пускають „блахмана“ перед очі, про якесь „визволення“.

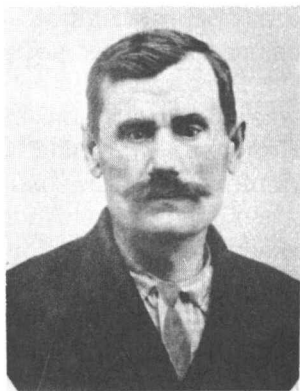
У Бережанах безладдя — життя завмерло. Військова „ортскомендантура“ призначила проф. Лева Крип'якевича головою українського Комітету. Із сходу і південного сходу чути рев гармат. Відступаючи, військові частини силою примушують цивільне населення копати рови й окопи. На донос якоїсь польки, німецькі танкісти застрілили трьох хлопців з Адамівки. Врешті-решт німці стримали большевиків, які від-

ступили із зайнятих Підгасць. Фронт затримався на ріці Стрипі.

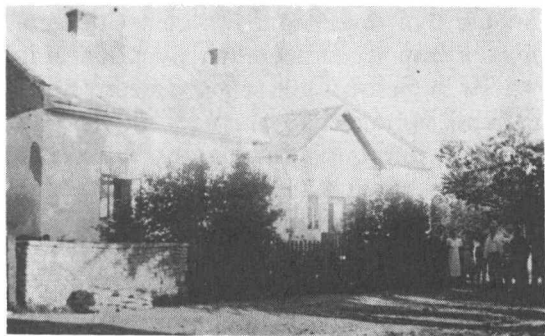
В місті інж. Семків організував провізоричну адміністративну владу і наладнав якесь життя. З'явився сотник Гончаренко і уповноважив М. Ганущака, урядовця нім. „арбайтсамту“, та Романа Прийму, продовжувати набір до дивізії, щоб так рятувати людей від насильної мобілізації до німецьких частин або до копання ровів. У червні 1944 р. дуже багато молоді з Адамівки пішли до дивізії. Тоді нім. „ортскомендантура“ — урядувала в будинку колиш. староства. Ми мали лише одну мету перед собою, а саме відбирати наших людей забораних німецькими частинами до військової служби або до робіт, та відправляти їх до команди дивізії „Галичина“.

Іконостас в церкві монастиря оо. Василіян в Краснопуші, великої артистичної вартости.

Михайло Прийма, власник першої склярської фірми в Бережанах.

Шкільний будинок в Потуторах.

СТРІЛЕЦЬКЕ ВЕСІЛЛЯ

(Мояму вуйкові с. п. Степанові Федчишинові, хорунжому і булавному писареві УСС-ів – присвячую) 1).

Чарівна неповторна краса Бережанської Землі. По обох берегах Золотої Липи, що тихо несе свої води до Дністра, розкинулись села з чепурними білими хатами, серед гаїв, садів, квітучих луків. Великі ліси (власність графа Потоцького) вкриті малинниками, суницями та іншими ягідниками – доповнюють красу природи. Бережанщина – батьківщина Богдана Лепкого, поета та співця галицького Поділля... У стрілецьких піснях оспівана Золота Липа, навіки зв'язана з героїчними подвигами Українських Січових Стрільців. Славна гора Лисоня, Потутори, Посухів, Вільховець, Куропатники, Вівся, Розгадів та інші села Бережанщини – це живі свідки стрілецької історії, стрілецької слави та стрілецької музи, бо там постало чимало стрілецьких пісень.

Бережанський гостинець, що веде рівнобіжно з річкою Золотою Липою проходить повз сіл — Гиновичі, Жуків, Дриців, Урмань, а далі до Поморян. В Жукові, а опісля у Поручині провів молоді літа Богдан Лепкий. Над мальовничим ставом, що його з однієї сторони оточує ліс, а з другої — гостинець, розкинулось село Урмань. Сама назва села вказує на те, що його історія в'яжеться з нападами татар, які часто облягали Бережанський замок та нищили довколишні села.

Село Урмань мало гарну, велику школу, з просторими класами. Це була одна з краще випосажених шкіл на той час у Бережанському повіті. Урманський став виглядав чарівно.

21 жовтня 1917 р., відбулося в селі Урмань стрілецьке весілля. Вінчалась моя тітка Христина, вчителька цього села, з учителем Степаном Федчишином, уродженцем Жукова, булавним писарем УСС-ів. В тихий осінній вечір зібралися селяни обох сіл і, уставившись в два ряди від школи до недалекої церкви, зі смолоскипами і лямпами в руках, дожидали своїх учителів-молодят. Незабаром після церемонії благословлення молодих батьками вирушив весільний похід до церкви.

Першим дружбою був брат молодії, теж Січовий Стрілець, Януарій Бортник, опісля актор і режисер театру „Березіль” в Харкові. Загинув разом зі своїм великим учителем Лесем Курбасом. Молодий, дружби і всі товариші молодого були в стрілецькій уніформі, завітчані квітами. За ними йшли члени родини та весільні гості. Радісно сяли обличчя селян, які супроводжали до шлюбів своїх улюблених учителів. В притворі старенької урманської церкви дожидали молодих парох Урманя о. Омелян Гавришо, парох Жукова о. Іван Заверуха та парох Поручина о. М. Шараневич. Після закінчення цього святкового шлюбів в церкві, вітали молодих селяни і складали їм свої щирі побажання. Шойно після цього перейшов похід до школи, де в одній з

кляс, прикрашений зеленою сосниною, осінними квітами та грознами червоної калини, відбулося весільне прийняття. На весіллі, якщо не помиляюсь, був присутній отаман Гриць Коссак, четар Цяпка-Скоропад, хор. І. Бабуняк з жінкою, хор. Снилик теж з жінкою, та інші прізвищ яких не пригадую. Сиділи також за столами на почесних місцях і вищезгадані отці парохі. З інших гостей з сусідніх сіл були: лісничий Лісікевич з жінкою і дочками дідич з Плїхова та другі. Після офіційних привітів, побажань, як це на весіллі звичайно буває, загомоніли стрілецькі пісні, які тоді будучи малим хлопцем, я вперше почув. Легендарний Цяпка-Скоропад знаменито забавляв весільних гостей своїми стрілецькими пригодами-жартами. Танці та товариські забави протягнулися до світанку.

Вже сірів осінній ранок, вже почали роз'їжджатись весільні гості, коли несподівано з'явився ще один гість, старший брат молодой. Він приїхав з першої лінії фронту з-над Піяви (в Італії), в шоломі і повному боєвому виряді. Через різні комунікаційні труднощі не встиг, бідаха, на час.

Скінчився весільний бенкет. На сході почала ясніти заграва сходячого сонця, з-над ставу долітав шум греблі та ритмічний, тихий грюкіт млинових лотоків. Не довго втішались вуйки своїм родинним щастям. Славні та радісні події в листопаді 1918 і в січні 1919 рр. зацьмарили опісля невдачі, що закінчилися втратою нашої державности. Ранньою весною 1920 р. повертався до дому хорунжий Степан Федчишин ще з деякими товаришами-стрільцями. Несподівано напав на них загін „диких” повстанців на Волині, вже недалеко галицької границі. В нерівній боротьбі загинули всі смертю героїв. І сталося так, як співається в стрілецькій пісні :

„ Як ішов, лишив дівчині синю чічку,

Сам пішов, пропав до нині — камінь в річку”...

Сорок сім років минуло з цього часу. А мені все ввижається середнього росту постать покійного вуйка в стрілецькому однострою, лагідне усміхнене обличчя, густі чорні брови, завітчана синьо-жовтою чічкою шапка мазепинка, білі зірки на вилогах ковніра та золоте „портопе” при багнеті.

Тихий, осінній вечір, весільний похід у сляві смолоскипів, радісні, веселі обличчя селян та стрільців — все це залишилося для мене незабутнім спогадом дитячих, безжурних років. Нехай цих кілька рядків згадки, з нагоди Золотого Ювілею збройного виступу наших славних Українських Січових Стрільців, буде квіткою на його невідому далеку могилу — на Рідній Землі.

1) Нарис „Стрілецьке Весілля”, взято з незначними скороченнями з „Нового Шляху” з 27 лютого 1965 р., Торонто, Онт. Канада.

М. Верес

БЕРЕЖАНСЬКИЙ СТАВ 1).

Вже осінню вповиті Бережани
І в тебе на пухнатенькій щоці
Красуються принадні румянці,
Мов зрілости печать на баклажанах.

Чудова ти ... І хороше щоночі
Стежинами блукати понад став,
І слухати, — чи то твої уста,
Цілюючи, сміються і шепчуть,

Чи шелех то довколiшніх очеретів,
Чи хлюпає під вербами вода,
Чи листя то маріння, що спада
І крутиться з вітрами в менуеті...

Хто відає? ... Лиш став у Бережанах,
Такий же повноводий, як тоді, —
Пригадуєш, — були ми молоді,
Закохані у вересень багрянний.

Минулося ... Не віриться, їй-Богу,
Що й казка та минула, а, дивись, —
Неждано ми з тобою розійшлись,
І може вже не стрінуться дороги,

І може вже ніколи не плистиму
По дзеркалі зірчастому човном
Місцями, що залишені давно,
Що криються туманами густими ...

Та образи колишнього незгасні,
З'являються щоразу в чужині,
Нагадують про тебе, про пісні,
Відспівані в розлуці передчасній.

А осінню, як зріють баклажани,
Стають вони до болю дорогі —
Пашіючи тобою береги,
І вересень, і став у Бережанах ...

1). „Українська Думка” ч. 39, з IX. 1963, Лондон (Англія).

НА СВОБІДНІЙ ЗЕМЛІ

Повертаючись із сербського фронту 16 листопада 1918 р., я зголосився в Окружній Військовій Команді в Бережанах, у полковника д-ра Осипа Ковшевича. Того ж самого дня, наказом ОВК скеровано мене до міста Підгаєць, призначивши повітовим військовим командантом. Приїзд до Підгаєць зголосив я в комісара Н. Танчаківського і передав йому документ-призначення. Комісар прийняв мене дуже ввічливо, з очевидним задоволенням, бо крім адміністративної вла-

ди і станиці жандармерії, в Підгайцях такої командантури не було. Співпраця з комісарем Танчаківським від самого початку аж до мого відходу на фронт, була ділова без найменших інцидентів. Все потрібне ми виконували в повному порозумінні і згоді. Комісар Танчаківський був людиною товариською і високоідейною, без особистих користей і амбіцій. Жив дуже скромно, працював понад сили. Співпраця з ним належить до найкращих спогадів з моєї військової діяльності поза фронтом.

Коли я формально перебрав команду, по нараді було вирішено скликати представників польської національності, поінформувати їх з військового становища про стан та відношення військової влади до польської меншини, а також негайно скликати з'їзд представників з усіх сіл Підгаєччини для обміркування ситуації та відповідних обов'язків населення щодо організації армії, включно з набором до українського війська. В назначений день зійшлися польські представники, було їх шестеро, а я з секретарем Осипом Боднарівичем — від військової команди. Комісар Танчаківський з політичних міркувань участі в нарадах не брав. Від поляків були присутні: колишній староста, кан. кс. Валенга парох рим.-кат. парохії, та представники поль. організацій. Конференція тривала понад дві години. Після мого короткого вступного слова, були обговорені всі актуальні питання, пов'язані з воєнним станом. Найбільший опір чинив кол. рйтмайстер австр. армії поміщик Янковскі, особливо коли прийшло питання зібрань та різних навіть приватних сходин. У дискусії дійшло до того, що роздратований Янковскі зробив мені невідповідний закид, мовляв: „Нехай пан поручник не забуває, що я є рйтмайстер, а ви тільки поручник"! На це я відповів: „ви були для мене рйтмайстром в австрійській армії, зараз ви для мене є тільки п. Янковскі!" На закінчення дебати, всі зобов'язались словом чести, що будуть відноситися лояльно, аж до часу припинення воєнних дій.

З'їзд відбувся в присутності делегатів усіх громад повіту. Пору-

шено різні справи, особливо мобілізації і прохарчування війська. В тих двох питаннях не було опозиції; всі делегати одноголосно вирішили перебрати прохарчування війська на себе і негайно зробили по селах збірку натурою. Не зважаючи на важкий економічний стан населення, внодовзі щодня почали приїжджати до Підгасць підводи, навантажені всілякими харчами. За короткий час ми відкрили провіантуру. Завідував нею і то зразково хор. Степан Банах. Коли я відїжджав з Підгасць, передав провіантів на кілька десятків тисяч карбованців, не враховуючи в це забезпечення харчами війська на чотири місяці. Платню для війська комісаріят видавав точно і вповні. Мобілізація була однією з головних і найскладніших проблем нашої справи. Села давали всіляку матеріальну допомогу, навіть військові одяги, і робили це охоче, але щодо військової служби — справа була не дуже легка, а в деяких селах нездійсненна. Все ж таки самий повіт Підгайці, за час мого перебування дав понад шість тисяч фронтовиків.

Дезертирство було хронічною хворобою в той час і завдавало нам багато турбот, особливо мені, бо вся відповідальність за проведення мобілізації і висилку частин на фронт заторкала мене особисто і мою референтуру. Причини нехиті до військової служби були різні: загальна перевтома чотирилітньою війною, нестача фахових старшин і підстаршин, відсутність відповідних казарм для війська, абсолютна відсутність мундирів і взуття, тощо. Багато турбот з дезертирами мала жандармерія. Повітовим командантом жандармерії був поручник Іван Било. Треба згадати, що жандармерія в усьому повіті була дуже добре поставлена, і вона гідно виконувала свої різноманітні обов'язки. Командантом військового вишколу був хор. Кульчицький, інтелігентний з багатьма відзначеннями із світової війни. Виконував своє діло дуже добре, але як пізніше виявилось, був завзятим москвофілом — потайки провадив між вояками протиукраїнську пропаганду. Робив це так зручно, що ні я ані розвідка не могли нічого виявити, аж одного разу в неділю він викликав бунт вояків у казармі.

Коли я примчав до казарми, мене зустріли криком, вереском і свистом. Хорунжий Кульчицький, поблідши, стояв між вояками. Я вискочив на стіл і мовчки ждав, як маса зареагувала на мою присутність. Крик стихав і швидко стало тихо. На перше моє питання: „Що це означає, хто викликав бунт?” — жодної відповіді. Даю наказ: „Всі на площу вправ”! По таких півгодинних вправах, між вояками залунали голоси: „Що будемо за нього терпіти — скажім, хто нас збунтував”! Виступили з лав стрільці і про все розповіли. Я наказав усім повернутись до казарми, а там виголосивши відповідну промову до стрільців, на очах присутніх здер з ковніра хорунжого Кульчицького старшинські відзнаки, заарештував його і під конвоєм відіслав до Бережан. Слідство проти нього виявило, що Кульчицький на додаток до свого москвофільства, діставав від поляків інструкції, як саме має розкласти українське військо. У зв'язку з тим жалюгідним випадком, заарештовано кількох поляків, між ними і сина Янковського. Потім не було вже більше жодних

інцидентів.

В Підгайцях трапився тоді теж один незвичайний випадок. Одного зимового ранку над Підгайцями з'явився літак. Поляки вважали, що то їхній, повиходили на балькони і дивились. З маневрувань літака над містом, а потім над полем, мені стало ясно, що літак шукає місця для приземлення. Так і сталось. Післана туди патруля привела двох чоловіків, з багажем. При допитах виявилось, що вони летять на Угорщину. Старший з них, незвичайно говірливий жид, намагався мене перекопати, що вони полонені з австрійської армії, летять до дому. Пілот не обізвався і словечком. Коли я зажадав, щоб відкрили багажник, старший пасажир-жид запротестував, покликуючись на якісь міжнародні конвенції тощо.

Врешті-решт ми відкрили багажник і відразу стало ясным, хто вони оці пасажири: там було повно комуністичних летючок і літератури різними мовами, багато грошей в чужій валюті, різні інструкції і т.д. Я негайно зв'язався телефоном з Державним Секретаріатом Військових Справ в Станиславові, і доповів про все заступникові секретаря отаманові Петрові Бубелі. На мій запит що робити з „гостями”, от. Бубела відповів, що їх треба вислати негайно до Станиславова. Я так і зробив. Але не минув тиждень, як затримані з тим самим багажем, приїхали назад до Підгайців і підсміхаючись, подали мені документ від Д.С.В. Справ, в якому було написано, щоб їх з багажем і літаком випустити. Я мусів виконати розпорядження. Але вже тоді, коли літак піднявся до лету, подзвонив телефон із Станиславова. „Хто говорить”? — питаю і чую відповідь „Державний Секретаріат, — говорить радник Н”. „Слухаю, пане раднику!” І чую його розпорядження: „Негайно затримати літак, а подорожників — привести до Станиславова!” „Запізно, кажу пане раднику, літак якраз піднявся вгору.” „Що за свинство?” „Не з моєї сторони!” „Хто говорить?” „Повітовий військовий командант поручник Галій!” і чую в телефоні „Ми Вас потягнемо до відповідальності пане поручнику перед польовий суд!”... На цьому та афера й покінчилась.

Були ще й інші неприємності. Зі сходу поверталися австрійські війська з преріжним накраденим добром та зброєю. Їх роззброювали по дорозі, але траплялося, що деякі частини оминали Тернопіль, де була більша залога, і бічним шляхом намагалися продертись на Угорщину. Одного дня Начальна Команда, повідомила, що 35-й полк при повній зброї, відмовився скласти зброю в Тернополі і маршує на Бучач, Підгайці — до Бережан. Наказано гостре поготівля і роззброєння полку. Тоді був четвер, ярмарковий день у Підгайцях. На ярмарку — багато людей, також колишніх вояків. Висилаю кінні стежі в різні сторони, тримаю телефонічний зв'язок з Бучачем. Повідомляють, що полк, в силі 400 вояків, із зброєю і величезним обозом, залишив Бучач і пішов шляхом на Підгайці. Моя залога складається із 150 людей. Прошу Бережани вислати негайно кріси, набої та скоростріли. Через годину прибуває вагон із зброєю. Поручникові Білові даю наказ замкнути

жандармерією всі виходи з міста, випускаю тільки жінок і старих. На ринку аранжую віче, закликаю всіх військових, щоб негайно зібрались біля повітової команди. Без найменших вагань зголосилося 120 колишніх вояків, пояснюю, в чому справа. Відповідь: „Давайте зброю ми їм покажемо!”.

Одержую повідомлення, що полк за 5 клм від Підгаєць. Маю дві добрі сотні війська і 10 скорострілів. Займаємо позиції і чекаємо. Надходить їхня патруля, 10 людей і молодий лейтенант. Їх пропускають до мене. Починаємо переговори. Стало на тому, що я стрічаюся з їхнім полковником-поляком. Після довгих переговорів, при яких з їхнього боку був ще пор. Міхур, дійшли ми до того, що полк розформовується, зброя залишається нам, а також весь обоз із добром та кіньми. Дві підводи з харчами, залишаю для прохарчування тих людей, які переходять на захід. Так закінчилась та наша експедиція. Із старшин-фронтників Підгаєцького повіту були: Михайло Гой, абсольвент Бережанської гімназії, диригент оркестри (загинув на Україні) і поручник Корнило Будний.

З початком березня 1919 р. я передав повітову команду четареві Зеликові і відійшов до Бережан. Якраз тоді формувався Перший Бережанський Залізний Курінь, який мав бути в диспозиції Начальної Команди. На команданта того куреня, був призначений сотник Гарасимів зі Стрия. Мені припала скорострільна сотня, а зформував я її виключно з дезертирів. Було їх багато. Сиділи в замку-в'язниці і вичікували своєї долі. Я попросив команданта, щоб повів мене до того „войська”. Дивлюсь, — хлопці мов дуби, видно, що не в одному бої гартувались. Прошу, щоб виступили кулеметчики. Було їх досить на зформування трьох сотень. „Хлопці”! кажу — „я йду на фронт, маю дванадцять тяжких скорострілів і чотири легкі, але ні одного кулеметчика. Хто з вас голоситься йти зі мною?” Зголошуються всі. „Але чекайте — говорю далі, я вас не знаю і ви мене, тож слухайте: під час відпочинку ви перші йдете по страву і перші лягаєте спати, я останній. В бою я перший, ви за мною. Хто залишиться позаду, нехай не потрапляє в мої руки. Дезертира — стріляю на місці без суду. Тепер подумайте і скажіть, яка ваша думка?” Знову зголошуються всі. Вибираю повну обслугу для важких скорострілів і з дозволу команданта, переводжу їх до казарми. Починаються справи. Вранці — військово-вишкільні, а по обіді дві години школи не військової, а українознавства, по-теперішньому. Після тижня таких вправ помітна зміна. Неділя. Хлопці просять відпустки. Даю всім на два дні. Перша спроба вдалась напричуд добре: в означений час всі зголосилися до звіту. Добрий знак! Сотник Гарасимів формує свій курінь переважно з молодих хлопців. На мою думку це хибно, особливо під час відвороту. З моєю пропозицією зформувати курінь із дезертирів — сотник не погоджується. Виходимо на фронт, займаємо позиції. Наш фронт у відступі. В боях доходимо до Ходачкова Великого, невеликого села на захід від Тернополя. Не маємо жодного зв'язку з іншими частинами. Після обіду нагло вривається польська кавалерія. Курінь

гато надгробних промов . . . почесний курінь українського національного війська, сальви над гробом — прощання Команданта . . . Довго оплакувала Бережанщина Покійного, — велику людину.

Як розповідали, Покійний посвятився званню лікаря цілком випадково. Коли був ще в гімназії, захворіла його мати. У непроглядну завірюху поїхала старша сестра по лікаря, до сусіднього містечка, але . . . лікаря не привезла, бо він зажадав так високої заплати, що її бідна осиротіла священича родина не могла дати. От тоді молодий Осип вирішив, що стане лікарем для добра усіх людей. Своєї постанови він не змінив, а щоб бути незалежним лікарем, вступив до війська, де мав добру платню і не потребував оглядатись на так зв. „гонорар,” а також ніколи не оженився. Все своє життя добросовісно виконував обов'язок лікаря, — і став загально поважаним і любленим громадянином.

Поховано його на міському кладовищі. 1926-го року Товариство Охорони Воснних Могил, поставило залізо-бетонний хрест із написом на могилі, якою піклувались Бережанці, зокрема пластова молодь.

По смерті полк. д-ра Ковшевича, пост окружного військового команданта зайняв підполк. Лякіні, ад'ютантуру перебрав сотник д-р Володимир Левицький.

**

В ночі з 21 на 22 листопада 1918 р. українські війська з боями вийшли із нашого княжого города Львова. Начальна Команда, з полк. Гнатом Стефановим, 25 листопада переїхала до Бережан. Для потреб відступлено один поверх в будинку окружного суду. В Бережанах відбулась реорганізація Штабу УГА, який тоді офіційно названо Начальною Командою Української Галицької Армії. Начальником санітарних частин польових формацій УГА був лікар д-р Кость Тянячкевич. Начальником санітарного складу при Державному Секретаріаті Військових Справ, був підпол. Володислав Білинський. 1) Незабаром Начальну Команду УГА перебрав дипломований офіцер б. царської гвардії, генерал Омелянович-Павленко із своїм начальником оперативного штабу, полк. б. рос. армії Мишковським, і з майором б. австр. ген. штабу Альфонсом Ерле. Полк. Мишковський був здібним організатором. Він перевів реорганізацію УГА, поділивши її на 12 бригад; кожна мала технічне забезпечення і творила сама в собі повновартісну бойову одиницю. Ген. Павленко недовго був у Бережанах, виїхавши з вужчим штабом до м. Бірки, де стояла його головна квартира — бажав бути ближче Львова. Згодом Начальна Команда переїхала до Ходорова.

З кінцем листопада 1918 р. Бережани відвідав Гол. От. Симон Петлюра. Він прилюдно промовляв до війська на ринку в Бережанах, того ж дня в залах старшинської харчівні на пошану Головного Отамана відбувся парадний обід.

Головний отаман С. Петлюра відвідував Бережани ще двічі. Про відвідини в березні 1919 р. станиславівська „Республіка” з 5. березня, що виходила тоді за редакцією Івана Кривецького, подала таку но-

татку: „Головний Отаман Симон Петлюра прибув першого березня до Бережан. Вітало його місцеве громадянство та військові установи на чолі з полк. Лякіні, окружним військовим командантом. Почесна сотня запасного Коша ім. Гетьмана Дорошенка зложила належний звіт, відтак старшинська група під проводом сотн. Петра Бігуса. Від імені Бережанського повіту, вітав Головного Отамана, повітовий комісар-староста радник Іван Масляк, а від управи міста — посадник Тимотей Старух. В старшинській харчівні відбулося прийняття та нарада старшин. О год. 5-ій після полудня, Головний Отаман від'їхав до Потутор. На вимогу Головного Отамана був висланий полк з бойових частин повіту Рогатин під Житомир. Полком командував сотн. Дмитро Тихий.”

Чергові відвідини Гол. Отамана С. Петлюри мали місце в травні того ж року. Тоді Ходорів був вже загрожений ворогом і 19 травня ген. Павленко з ген. Курмановичем і оперативним штабом переїхали до Бережан. Штаб займав ті самі залі в будинку суду, які займав у листопаді 1918 року.

20 травня 1919 р. в Бережанах відбулась велика військова нарада, в якій крім ген. Павленка і ген. Курмановича, взяли участь: Гол. Отаман Петлюра, полк. Микитка, полк. Гр. Коссака, полк. Стефанів і начальники штабів. Полк. Микитка пропонував перевести армію в Карпати, в напрямі Чехо-Словаччини, де в обмін за нафту, могли б дістати амуніцію. А потім від заходу через Стрий і від сходу — українські війська спільно заатакували б польську армію. Таким способом могла б бути знищена польська армія, яка оперувала в Східній Галичині. Хоч усі цей плян підтримували, Гол. От. Петлюра його не схвалив. Про ту нараду і плян полк. Микитки, згадує також польський мемуарист 2) додаючи від себе таку заувагу: „Пропозиції полк. Микитки не проведено в діло. Не відомо тільки, чи причинилась до цього польська офензива, чи може факт, що вже 28 квітня у Варшаві підписав умову з Польщею п. Курдвановський, висланник Мацієвича, міністра закордонних справ Директорії . . . Вже були визначені і міністри нового кабінету, про який була мова в цьому договорі, серед яких був і граф Грохольскі, поляк з-під Винниці. Цей договір не був зреалізований, а Курдвановського опісля здискваліфіковано . . .”

21 травня був в Бережанах секретар внутрішніх справ, д-р Іван Макух. В залі магістрату відбулась нарада громадських комісарів-війтів та представників місцевих урядів. Там д-р Макух виголосив заспокоючу промову, мовляв, може дійти і до відвороту, але тільки на короткий час — „бо ми повернемося!” Через два дні до Бережан прибули автами члени секретаріатів із Станиславова, бо саме тоді румунська армія почала наступ на Покуття. . .

30 травня по полудні увійшли до Бережан перші польські стежі групи полк. Сікорського. Та через два тижні польські війська були примушені швидко покинути місто, в наслідок пролому під Чортковом. Втікаючи, на залізничій станції ворог залишив багато військового майна,

в тому два вагони амуніції, якої так дуже бракувало нашій армії. Наші війська не йшли, а прямо гнались на возах за ворогом-поляками. Він 16-го до 21-го червня тривали переможні бої. В місті був постій штабу 2-го Корпусу Галицької Армії, яким командував тоді полк. Мирон Тарнавський, згодом начальний вожд УГА. Начальним вождом в часі чортківського пролому і дальшої офензиви був генерал Олександр Греків. 3) Польські війська під командою ген. Єнджейовського, відступили на лінію Поморяни-Бурштин. Однак не вдалось нам остаточно закріпити ту перемогу через відсутність амуніції і тому в липні 1919 р. наші війська покинули територію Галицької Волости.

Військові формації, що відходили з Бережанського запасного коша під Львів, приділювано до різних фронтових груп. У січні або лютому 1919 р. була організована „Бережанська Бригада”, яка ввійшла до складу II Корпусу під командою полк. Тарнавського. Бригада брала участь у здобутті Бережан в „Чортківській офензиві”, відтак у дальших боях на Україні, ділила долю й недолю з усією армією в „Чотирикутнику смерті” і врешті-решт у таборі полонених у Тухолі.

1) Мгр Володимир Кривокульський — „Санітарна частина УГА”, „Літопис Червоної Калини” Львів, лютий, 1938 р., стор. 15.

2) Стан. Вішневські „Бжежани і креси ве войне українсько-польскей”, стор. 174.

3) Ген. Олександр Греків, народився 12 квітня 1875 р. на Чернігівщині; помер 12 березня 1959 р. у Відні. Командував УГА в періоді від 9 червня до 5 липня 1919 р.

Курс ланкових Хліборобського Вишколу в Бережанах 1942-43 рр. Сидять з-права Г. Сачик інструктор, З. Мудра, секретарка „Сіль. Госп.”, А. Мороз директор філії „С.Г.”, Степан Щур інструктор, Д. Барилка інструктор.

Д-р Володимир Калина

УКРАЇНСЬКІ СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ

в боях за Бережани

„Коли польський плян задержати Чортківську офензиву на лінії Купчинець, перейти глибоким клином до протинаступу й розбити УГА на дві частини — не вдавсь завдяки бригаді УСС, французько-польський штаб вирішив спробувати це ще раз на лінії Бережан. Битва за Бережани в часі, як Франція вмішалась активно до війни по польській стороні, це в українсько - польській війні — найбільша битва.

Проти двох польських дивізій, якими командували французи, станули до бою чотири галицькі бригади. Штаб нашої армії доручив захоплення Бережан полк. Бізанцові і віддав йому в диспозицію п'ять бригад УГА.

З півдня підійшла під Бережани 7-а бригада УГА, а зі сходу 3-тя і 12-та, і 17-го червня 1919 р. почалися бої за цю важливу місцевість. Третього дня спрямовано туди і бригаду УСС (вона мала ч. 1), що спішними маршами надходила через Козову - Козівку. Раненько 19-го червня вдарили сотні УСС на село Жуків, прорвали польські фронтові зв'язки і станули проти Бережан фронтом з півночі. Польським дивізіям остався тільки один „отвір” на захід. Перший полк УСС зайняв позиції: на лівому крилі перший курінь, далі третій, а на правому другий курінь. Сотник Білинкевич (другий курінь) мав особливе доручення перерізати полякам в критичному менті шлях відступу на Нараїв. Це йому — як відомо — тільки частинно вдалось тому, що одинацята бригада, яка мала важливе завдання в третьому дні боїв, — спізнилась. За нашою бригадою зайняла позиції бригада артилерії (15 батерій) під командою майора Я. Воевідки.

Ключевою позицією поляків були окопи на цвинтарі в Гиновичах, на горбі. Цей горб домінував над цілою околицею і загороджував шлях на Бережани. Треба було передовсім здобути цю позицію. Я дістав наказ з'явитися в штабі полку. Там доручено мені завдання: з одною боєвою сотнею підійти крито лісом аж під цвинтар села Гиновичі, та о годині 6-ій вечером блискавичним ударом його захопити. Знак до наступу подасть наша артилерія, що в тій годині почне обстрілювати фронт. По шостому шрапнелі, що розірветься над цвинтаром, ми маємо рушити в атаку. Про зайняття цвинтаря повідомити двома зеленими ракетами, а тоді вся бригада УСС піде в наступ. На це призначено другу сотню „Куреня смерті”, що нею командував пор. Гоїв. Чети вели: хорунжі І. Гнідь, О. Стеткевич, Іван Скоропада. Скорострілами команду-

вав відомий ризикант, старший десятник, Копій.

Підійшовши на край лісу, сотня розвинулась в три пробосві хвилі. Перша залягла на краю ліса. Додано нам дві польові гармати, що масковані, з прямим націлом, ждали наказу. Я приказав висадити на дерева два скоростріли і приготувитися так, щоб під час наступу піхоти безпереривно обстрілювати рови на цвинтарі — понад голови наступаючих. Лежачи за висуненим корчем на самому краю ліса, я обсервував далековидом свіжі рови польських позицій та з узгідненим в штабі годинником ждав 6-ої години. Направо від мене в лісі стояла пів-батерея, а наліво лежала готова друга сотня. Один свист польовим свистком мав означати „увага”, два свисти — гарматам і скорострілам „вогонь”, а піхоті „вперед”.

Точно о годині шостій відізналася наша артилерія. Бахнула одна граната, друга, а там і перший шрапнель над цвинтарем. Я подав один свисток. Перша лінія підповзла тихенько на сам край лісу і наловила багнети на кріси. Перед лісом розтягався яр, а за ним на горі цвинтар. Ми були на його правому крилі, а не з фронту. Знову впало кілька гранат, а там другий і третій шрапнель. Ще кілька гранат і четвертий шрапнель. У нас настороженість і мертва тишина. Знову гранати і п'ятий, а врешті шостий шрапнель. Різкий свист два рази, і заграли з дубів скоростріли, загарчали картачами розмасковані гармати, а одночасно скочила бистрим бігом в діл піхота, — перша, друга і третя хвилі. Цільний дощ заліза зовсім заляв польські рови. Вже в долині блиснули вечірні промені сонця на багнетах наступаючих хвиль. Копій — як завжди — закинув шапку дашком догори і з дерева вишукує „візерунки” по ворожих ровах. Перша хвиля вже пнеться вгору, друга підбігає і згущує першу. Понад їх головами сипляться серії із скорострілів. Поляки відстрілювалися наосліп, заскочені несподіванкою. Весь час куриться свіжа земля їхніх ровів від наших скорострілів. Даю знак рукою і гармата мовкне, бо наші шоломи вже тільки кількадесят кроків перед ворожими ровами. Одне „Урра!” і рови в наших руках. Чоти підійшли під охороною власного вогню майже без втрат і вдарили на багнети. Так пройшло те все раптово, що поляки не змогли зорганізовано, на команду протиставитись своїми багнетами. Більшість польської сотні попала в полон, а решта чимдуж відступила дозріваючими житами на Лапшин. По зелених ракетах грянув барабанний вогонь із усіх 15-ти батерей. Вогонь батерей закурив пилом наше передпілля і стіною посувався вперед, відповідно до нашого ходу. Беремо Лапшин. Одночасно направо від нас — як це нам згори видно — розвинена вся бригада УСС-ів рушає в атаку. Земля дрижить під шаленим обстрілом з обох сторін. Перед нами курява розпиленої гранатами землі затемнює вид. Перша лінія ворога буревійно зметена атакою УСС. Серед гуків, криків, вибухів команда „Вперед” чергується із „Урра!” За рікою довбезний фронт УСС-ів вдаряє на ворога. Під блиском багнетів усіх 12-ти сотень УСС-ів паде польська головна оборонна лінія. Вони горячково зміцнюють нову позаду, підтягають запас з Бережан. Бригада УСС розвиває шалене

темпо. Паде третя лінія польської оборони. Ми на лівому крилі бригади, зближаємось до бережанського ставу. Вже зовсім стемніло, як польський наступ заломлюється під нашим ударом. Раненого бригадира Букшованого відправляють до перев'язки. . . підходить запас інших сотень. Бригада УСС групується до дальшої атаки, а тим часом франко-польський штаб евакує Бережани й наказує відступ. Черговий наш наступ натрапляє на слабкий спротив. Бережани здобуті. Між поважними втратами по польській стороні було і сім вбитих французьких старшин.

Крім полонених, дістали ми багато так дуже потрібного воєнного матеріялу, військових одягів (між іншими і американських), гармат, льокомотив, а що найважливіше - набоїв... І був це справді радісний день.

1) „Свобода” від 24 квітня 1954 р., ч. 79 — Джерзі Ситі, ЗСА.

Школярі „Рідної Школи” в Бережанах прийняли перше св. Причастя. Сидять зліва, директор школи Петро Будз і учителі — Оля Бородайко-Целевича, о. катехит Володимир Соломка, Дозя Пересадівна, Антін Крамарчук.

ТРЕТЯ БЕРЕЖАНСЬКА БРИГАДА

(С п о г а д)

Територіяльно я не пов'язаний з подіями на Бережанщині, бо походжу з Коломийщини. Але доля судила мені бути в Українській Армії шефом штабу бригади, що мала назву „Третя Бережанська Бригада”. Двічі був я шефом штабу тієї бригади — під час боїв біля Львова і в Україні під час наших змагань з більшовиками та з армією ген. Денікіна; був і свідком її ліквідації 10 травня 1920 р., на полях між Райгородком і Нижньою Кропивною, біля міста Гайсина. Команданти бригади часто мінялись, начальники штабу рідше, а я був найдовше з усіх. Тому, почуваясь морально зобов'язаним хоч коротко згадати про цю бригаду в Бережанському альманасу. Подаю коротко тільки те, що пам'ятаю, або можу собі пригадати з допомогою доступних друкованих джерел. 1) Впродовж понад сорока з гаком років не одно забулось і поплуталось у пам'яті.

Третя Бережанська Бригада — як і вся УГАРмія в той час — формувалася у вирі наших Визвольних Змагань під Львовом взимку 1918-19 року, себто після виходу наших військ із Львова. Спочатку це була тільки фронтова група (у грудні 1918 і в січні 1919 рр.), що вела бої на південь від Львова в околицях сіл Соکیلники - Скнулів - Оброшин. Здається, там воювали тоді відділи наших УСС-ів і Коломийський курінь пор. Омеляна Найдиди. Фронт хитався то в один то в другий бік, аж з початком січня 1919 р. устійнився на вищезгаданій лінії і тоді цей відтинок фронту отримав назву „Група Наварія” — від осідку команди цієї групи в місцевості Наварія. 4 січня 1919 р. команду цієї групи очолив полк. А. Легар угорець, шефом штабу став сот. Р. Якварт. До складу групи входили тоді курені, що походили зі Станиславова і Коломиї, та один Львівський курінь „ім. Князя Льва”, під командою сот. Зенона Черевка. Саме той курінь, як пригадується, мав стрільців та старшин з Бережан. Короткий час до групи належав ще другий курінь УСС, під командою сотн. Богдана Білинкевича. У цьому районі був також курінь пор. Лісковацького, що складався з трьох сотень: Бережанської, Бурштинської і Жидачівської. Цей курінь згодом увійшов до складу Третьої Бережанської Бригади. Артилерія походила зі Станиславова, спочатку як „Група Басівка”, під командою пор. Т. Мацькова. В околиці села Скнулова стояла також наддніпрянська батарея, так зв. „Козятинська”, але недовго — її перекинули на якийсь інший відтинок фронту. Хто був її командантом, не пам'ятаю. Станиславівським ку-

рінем командував сотн. Петро Бакович. 6 січня 1919 р. прибув я до тієї групи, як командант четвертого куреня Коломийського полку „ім. Петра Дорошенка”. Тоді йшли бої за Соکیلники і Скнилів. Мій курінь розташувався у Басівці, як запас групи. З недалекого фронту долітав клепіт скорострілів і вибухи артилерійських стрілен. Усю ніч ревли наші гармати в Басівці і в околиці, обстрілюючи головний двірець і саме місто Львів.

Наше командування сподівалося польського наступу, що мав початись 14 січня. Але ми докладали зусиль, щоб випередити поляків загальним наступом нашої армії на Львів 11 січня. Групі „Наварія” припало важливе завдання: вдарити вздовж залізничного шляху Львів - Стрий і через Скнилів — зайняти головний залізничний двірець — Львів. Саме тоді сталась зміна в команді групи „Наварія”: на місце полк. А. Легара прийшов полк. Іван Омелянович-Павленко. Полковник Легар мав інший плян і зажадав, щоб наш наступ відкласти на кілька тижнів та ліпше його підготувати. Начальна Команда не погодилась, і полк. Легар зрікся команди групи. 2). Наступ мусів відбутись — і відбувся бо так приказала Начальна Команда...

Мені припало таке завдання: вдарити двома куренями вздовж залізничного шляху через Сигнівку і Зимну Воду, щоб захопити головний двірець. Мав я два курені — четвертий Коломийський під командою сотн. Ілька Бодруга, другий курінь УСС-ів під командою сотн. Б. Білинкевича, та імпровізований панцирник зі скорострілами й гарматами на плятформах, під командою пор. артилерії Зубрицького; у резерві стояв Львівський курінь сотн. З. Черевка. Праворуч від моєї групи наступали частини УСС-ів, під командою сотн. Зенона Носковського на село Скнилів, а на моєму лівому крилі мала наступати Гуцульська сотня під командою четаря Гр. Голинського — на Барташів. Погода була непригожа: мряка, земля розмокла, пізніше ще й дощ почав накрапати.

Раннім-ранком 11-го січня, усі частини зайняли визначені вихідні позиції і о год. 6-ій почався наступ. Другий курінь УСС сотн. Білинкевича, посувався обабіч залізниці разом із панцирником а ліворуч від них — четвертий Коломийський курінь сотн. Бодруга. Моя польова квартира була у залізничній будці ч. 4, де збігалися усі телефонічні зв'язки з моїми частинами і командою „Групи Наварія”, якою командував полк. Іван Омелянович-Павленко. Спочатку все йшло добре: другий курінь УСС зайняв Сигнівку і здобув кілька ворожих гармат, але четвертий Коломийський курінь — серед мряки zostався десь на мокрих городах і далеко не просунувсь; Гуцульська сотня чет. Голинського на нашому лівому крилі — натрапила на сильний ворожий спротив і взагалі не пішла вперед. Зв'язку з оперуючими частинами сотн. Носковського, який зайняв Скнилів, також не вдалося втримати в наслідок мряки. УСС-и мусіли під тиском ворожих сил покинути Скнилів. Поляки скоро зібрали свої розбиті частини і отримавши ще й підмогу, вдарили на мої наступаючі частини, відібрали Сигнівку і свої гармати

та примусили сотн. Білінкевича наказати другому куреневі УСС-ів відійти на вихідні позиції. Самотній четвертий Коломийський курінь — також відступив. Наступ не вдався, хоча ми всетаки розбили ворожі пляни, не допускаючи поляків до наступу призначеного на день 14-го січня. Ще тривали сутички й стрілянина на різних відтинках — вкінці фронт устійнився, так що до квітня більших боїв на фронті „Групи Наварія” не було.

Десь у лютому 1919 р. повідомив мене сотн. О. Кравець з Наварії, про призначення мене шефом штабу „Групи Наварія” з наказом передати команду четвертого Коломийського куреня сотн. І. Бодругові. Тоді той курінь тримав фронт у селі Соکیلниках. Десь в тому часі, покликала Начальна Команда полк. І. Омеляновича-Павленка і мене як начальника штабу, до Ходорова на нараду. Там були всі команданти груп із своїми начальниками штабів, під головуванням ген. Ом. Павленка. Тоді вирішено вдарити всіми можливими силами на залізничну лінію Перемишль-Львів, щоб опанувати ту лінію і місто Перемишль. Той прорив частково вдався під час пролomu під Вовчухами ще в половині лютого 1919 р., але його не використано як слід і залізнична лінія Перемишль - Львів залишилася в польських руках. На початку березня відкликано полк. Івана Ом.-Павленка з Наварії. На його місце прийшов тимчасово отаман Черський, а згодом підполк. Арнолд Вольф Я залишився даліше начальником штабу.

На провесні 1919 р. наступила реорганізація нашої Армії: створено тоді три корпуси, а з поодиноких фронтових груп — бригади. Тоді наша група одержала назву „Третя Бережанська Бригада”, тому, що на майбутній її осідок було призначено місто Бережани. Командантом бригади залишився підполк. А. Вольф — колишній активний австрійський старшина, по національності німець з Чехії, а я був далі шефом штабу. До штабу бригади належали ще: о. Володимир Галайчук — польовий духовник, 3). чет. Богдан Марак, як персональний референт, хор. А. Хома — командант кінного відділу кавалерії, лікарем бригади був якийсь угорець чи жид, який під час нашого першого відвороту залишився в одному селі біля Бібрки, вдаючи хворого. Те місце зайняв тоді медик Володимир Сенчина. Ветеринарним лікарем був четар д-р Юліян Соневицький, начальником розвідки — пор. Шлемкевич: харчовим старшиною постачання — пор. Мурин. Саперним відділом командував четар інж. Євген Бородаєвич, командантом польової жандармерії був якийсь хорунжий а старшиною зв'язку (телефони) якийсь четар — їхніх прізвищ вже не пам'ятаю. Крім них, були ще старшини з різними функціями, які прибули трохи пізніше до штабу бригади, як напр., четар Мирон Дольницький, котрий працював в оперативному відділі, хор. д-р Заклинський, що мав зайнятися збиранням матеріалів до історії бригади.

Бригада мала тоді три курені піхоти і один полк артилерії, що постав із давнішої артилерії „Групи Басівка”. Командантом Львівського куреня полку ім. кн. Льва — був сотн. Зенон Черевко, четвертого Ко-

ломийського куреня — полку ім. П. Дорошенка — сотн. І. Бодруг, а Станиславівського куреня — сотн. П. Бакович. Третій полк артилерії був під командою сотника, згодом отамана Юліяна Шепаровича. Впродовж лютого, березня і на початку квітня 1919 р. панував на нашому відтинку майже цілковитий спокій, крім звичайної перестрілки, особливо артилерії, що держала під обстрілом головний двірець у Львові.

Нарешті розпочався великий польський наступ, саме на нашому відтинку в кінці квітня 1919 р. — ударом на наші бригади: другу Коломийську, третю Бережанську і сьому Львівську; які належали до третього корпусу, та й інші частини нашої Армії. Тоді ми втратили Сокильники, Басівку, Наварію і подалися на Зубру і Солонку. Сусідні бригади з другого і третього корпусів мусіли також відступити під ударами далеко сильнішого — кількістю і зброєю ворога. У травні наш фронт заломився зовсім, почався повний відворот УГАРмії на південний схід. Армія відступала серед зазятих боїв — етапами. Наша бригада відступала в складі другого корпусу через район Бібрки, Рогатина, Бучача і Чорткова на Ягольницю. На початку червня наша армія була стиснена в трикутнику на південь від Чорткова, між Дністром і Збручем. Наша бригада була розміщена по селах на південь від Ягольниці. Команда бригади була в селі Мухавка.

Н а с т у п

Саме з того трикутника розпочалася так зв. „Чортківська офензива”. Сьома Львівська бригада, під командою підполк. Візанца, що була розташована у районі Ягольниці (на південь від Чорткова) і втратила під натиском ворога Ягольницю, одержала наказ від Начальної Команди — відібрати її протинаступом. 7-го червня, ця бригада відібрала Ягольницю. На другий день прийшов наказ рушити наступом на Чортків, разом з третьою Бережанською і першою бригадою УСС-ів. Наказ виконано, здобуто Чортків і Вигнанку. Потім уже інші бригади першого і третього корпусів — перейшли в наступ. Добуті успіхи були захопотою наступати далі — хоча це було дуже ризикове діло, бо наша армія була виснажена в наслідок відвороту з-під Львова і майже без набоїв. Та наказ — наказом і Армія пішла вперед, тим легше, що поляки вважаючи нашу Армію за розбиту, відтягнули свої головні сили з нашого фронту.

Після здобуття Чорткова наша бригада пішла на Бучач, звідти на північ в сторону Денисова, а далі на захід через Потутори, Шибалин на Бережани. За місто Бережани йшли кілька днів завзяті бої. Брала в них участь крім 3-тньої Бережанської бригади, також бригада УСС-ів і 7-ма Львівська. За здобуття Бережан 18-го червня 1919 р., всі три бригади одержали похвалу окремим наказом Начальної Команди від 21-го червня 1919 р. ч. 37, що починається словами:

„Після чотирьох днів тяжких боїв нами здобуті Бережани. Честь і хвала славетним військам, особливо 3-тій Бережанській, 7-ій Львівській бригадам та бригаді УСС, серед їх геройських вчинків і твердос-

ти пройшла більша частина боїв. Від імені Начальної Команди дякую Командантові II-го Корпусу генер. чет. Тарнавському, начальникові штабу полковникові Шаманекові, командантам бригад, куренів, сотень і всім старшинам і стрільцям, особливо командантам 3-тньої і 7-ої бригад полк. А. Вольфові, підполк. А. Бізанцові та командантові бригади УСС отам. Букшованому і його військам. 4).

Начальний Вождь Укр. Гал. Військ

Ген-пор. Греків вр.

Нач. Штабу Армії

Полк. Тарнава вр.

Після здобуття Бережан третя бригада пішла через Нараїв до Гнилої Липи, в район Янчин - Фирліїв. Команда бригади була в Нараєві. Тут над річкою Гнилою Липою застрягла офензива. Був уже кінець червня. Саме в тому часі, як наш другий корпус хотів сфорсувати Гнилу Липу в районі Перемишляни - Янчин - Фирліїв — 28-го червня 1919 р., поляки стягнули свої резерви назад на наш фронт і перейшли до проти-наступу. Команда нашої бригади видала вже була своїм куреням наказ форсувати річку між Янчином і Фирлієвом вранці о 6-ій год., але поляки випередили нас на півгодини, вдаривши великими відділами на наші курені, перейшли Гнилу Липу і відкинули нас на Нараїв. Увесь фронт захитався і другий корпус, що мав вдарити на Перемишляни, мусів також відступати. В дальшому ході наша бригада відійшла на Бережани. Ще деякий час 3-тя бригада й інші частини з другого корпусу, а головню перша бригада УСС, боронили місто, займавши позиції на горі Лисоні — але недовго. Почався другий відворот нашої армії — вже остаточний, бо за Збруч. З-під Бережан подалась наша бригада етапами, зводячи по дорозі завзяті бої з ворогом, через поля Пантелихи на Копичинці і далі в бік Збруча; 15 - 16 липня бригада перейшла Збруч і подалась на Велику Україну — Наддніпрянщину. В часі відвороту знову змінився командний склад 3-тньої бригади. Начальна Команда відкликала полковника А. Вольфа, який в часі Чортківської офензиви був піднесений до тієї ранги, і передала йому команду другого корпусу, іменуючи його одночасно генералом. Командантом 3-тньої бригади іменовано отамана Лисняка, а я залишився й надалі начальником штабу.

За заслуги під час Чортківської офензиви, сотник артилерії Юліян Шепарович був іменований отаманом, а пор. Зубрицький - сотником.5).

На Великій Україні

За Збручем становище було незавидне: майже вся Україна знаходилася в руках двох ворогів — большевиків і Денікіна, лишень район Кам'янця Подільського був ще в руках уряду УНР. Крім СС-ів полк. Є. Коновальця, українського війська майже не було. УГАрмія, яка мала відпочивати в районі Ярмолинці--Дунаївці-Нова Ушиця, мусіла здо-

бувати нову територію. Гол. От. С. Петлюра домагався наступу на большевиків, на Київ. Дійова армія, що тоді тримала ще фронт, була невелика: дивізія СС-сів, рештки Запорізьких Дивізій та значний повстанський загін Тютюнника — всіх разом, можливо понад — шість тисяч бойовиків, УГАРмія хоча й знеможена, нараховувала тоді яких 40 - 50 тисяч бойового стану.

І наша Начальна Команда вирішила піти на Київ. Третя Бережанська бригада входила до складу другого корпусу, що під командою генер. А. Вольфа мав хоронити ліве крило групи першого і третього корпусів, які під командою генер. Кравса йшли на Київ.

Ще заки почався похід на Київ, відійшов з нашої бригади отаман О. Лисняк в наслідок нещасливого випадку: четар М. Дольницький незручно чистив чи оглядав свій револьвер, він вистрілив і куля потрапила в ногу отамана Лисняка. Команду перейняв тоді здається отаман Кніттель, а опісля, вже в часі походу наших бригад на Київ — отаман Сень Горук. З ним прийшов і новий шеф штабу, а мене відкликано до диспозиції Начальної Команди. Прізвища нового начальника штабу не пригадую.

Охороняючи ліве крило головної групи генер. Кравса, наша бригада разом з іншими частинами другого корпусу, брала участь в боях за Проскурів, Староконстантинів, Любар, Троянів, Житомир аж по Коростень — це все впродовж короткого часу, від 27 липня до 30 серпня 1919 р. Здобуття Києва групою генер. Кравса 30 серпня було триумфом нашої Армії та одночасно — початком нашої катастрофи. Армія Денікіна використавши нашу перемогу над большевиками, вбилася клином між нашу і большевицьку армії, загортаючи собі Київ. Цим у свою чергу скористувались большевики і вдарили на наш другий корпус в районі Коростеня, відкидаючи наші частини, отож і третю бригаду в район Житомира, а потім аж по Бердичів у половині вересня. Біля 20 вересня частина другого корпусу — в тім і наша бригада перебувала в районі Бердичів-Козятин. Ми знайшлися між двома ворожими фронтами — большевицьким і денікінським, в районі Житомира - Бердичева - Козятина.

Саме в той час Начальна Команда призначила мене вдруге начальником штабу 3-тньої Бережанської бригади, а командантом — отамана Кучеру. Тому, що на большевицькому фронті бої припинились (большевики втягнулися в поважні бої з Денікіном в районі Києва) — нашу Армію перегруповано. Увесь другий корпус а в тому й нашу бригаду — перекинено на денікінський фронт, у район Гайсина в село Мельниківці. Стояла холодна й мокра осінь - жовтень - листопад 1919 р. Хоча наші відділи були виснажені докраю, обдерті і хворі (тиф), однак бої не припинялися. Ворожі сили натискали з усіх боків, головню денікінці. Наближалася катастрофа. Ми являлись вже не армією, а радше обозом хворих, рухомим шпиталем або трупарнею. Не було виходу і: так зв. „Чотирикутника смерті”. Наші стрільці і старшини падали і ги

нули як птахи від лютого морозу. Настали критичні дні. Начальна Команда УГА розпочала переговорювати з Денікіном, нав'язавши з ним контакт саме через третю Бережанську Бригаду, що стояла на фронті в околиці села Мельниківці, біля Гайсина. Делегацію, що мала переговорювати з представниками Денікіна, очолював отаман О. Лисняк. Було це наприкінці жовтня. Переговори довго не тривали, хоча й відбувалися серед великого і жакливого напруження – вони закінчились перемир'ям, ратифікованим нашою Начальною Командою, себто уже генер. Микиткою дня 19 листопада 1919 р., (генер. Тарнавського було позбавлено тоді посту Начального Вождя УГАрмії).

На підставі цього договору, УГАрмія мала перейти на відпочинок. Почалося нове перегрупування наших корпусів, бригад і їхніх частин. Нашій третій бригаді приділено на відпочинок села біля містечка Немирова, де була команда другого корпусу. Команда і штаб нашої бригади розташувались на зиму в одній цукроварні біля Немирова. Та не довго судилося нам відпочивати: під натиском большевиків з півночі почала відступати армія Денікіна, а з нею і нам довелося покидати затишні відпочинкові житла й тягнутися з нею кудись на південь – у невідоме, бо й звідти тиснули большевики на денікінців. Але ми в той час взимку 1919 - 1920 рр. вже не були навіть рухомою Армією, тільки великим обозом хворих – без шпиталів, без ліків, без потрібної кількості лікарів, без опіки... і що найгірше без політичного проводу. 6). А військовий провід не бачив ніякого виходу. Одні радили відступати з армією Денікіна, інші – шукати зв'язку з відділами ген. Ом. Павленка, який пішов у „Зимовий похід”: ще інші казали покинути Денікіна і йти з большевиками. Були й такі, що радили взагалі не рухатись, здатися на рішення долі: „Ми засуджені на загибель” – вони казали... Бо хто мав чи міг відступати, коли більшість була хвора, або ще немінна по хворобі? Тільки – здорові! Хворі, немінні мусили б залишитись на ласку большевиків. Але прийшов наказ відступати з армією ген. Денікіна і ті, що могли – пустилися в дорогу. Пішла і наша бригада на південь. Дорога відбувалася етапами, це діялось в грудні 1919 року. Я висував думку не відступати з армією Денікіна, а залишатись на місці, в жадному випадку не поспішати з відступом – шукати зв'язку з частинами ген. Ом. Павленка, що заховалися десь у наших околицях. Командант бригади от. Кучера був іншої думки: „Мусимо відступати з армією Денікіна, бо такий є наказ”, – переконував мене й інших. Ми тоді посперечалися таки добре: мене було звільнено від обов'язків шефа штабу бригади, а от. Кучера покинув команду бригади і відійшов в розпорядження Начальної Команди. Командантом третьої бригади став сотн. П. Бакович, виконуючим обов'язки шефа штабу – пор. Марак. Я залишився при штабі бригади, однак без жадного приділу. Під час відступу прибув до нашої бригади лікар д-р А. Гаврилук, але незабаром захворів і помер. У такому складі наша бригада прибула до містечка Бершаді. Там у районі містечка розташувались наші частини, а в околиці – інші частини другого корпусу.

Безвихідне положення

У м. Бершаді застало нас об'єднання УГА з большевиками. Ми в м. Бершаді як і всі частини УГА — були фактично поставлені перед доконаним фактом. Бо все, що діялось тоді в Начальній Команді і в місті Винниці, нам було зовсім не відоме: напр., що там творився якийсь „ревком”, і що робили там от. Никифор Гірняк, або сотн. Гадзінський та інші. Про арешт наших генералів ми довідалися значно пізніше. Арештування начального команданта генерала О. Микитки і шефа штабу генер. Ціріца викликало серед нас тривогу, замішання, адже така доля чекала й кожного з нас. Тиф і тут нас не покидав: Здорові ждали на хворобу, а хворі — смерті.

Перебуваючи в Бершаді, ми готувались до концерту на роковини Т. Шевченка; мав співати хор, мали бути деклямації і доповідь. Хором керував четар М. Дольницький. Тим часом наступило „об'єднання” з большевиками і все пішло шкереберть. Концерт не відбувся з вини большевиків, мовляв, доповідь, деклямації і взагалі вся програма не відповідають хвилі й не по лінії селянсько-робітничої ідеології... не так треба розуміти твори Т. Шевченка, як вас колись вчили і т. д. Зате відбувся того дня великий мітинг, на якому виступав хтось із „наших” комуністів, здається Затонський чи Струхманчук, або Мих. Баран. Вони пояснювали нам, як нібито треба розуміти творчість Т. Шевченка. Не було іншого виходу — тільки слухати і мовчати.

Серед тієї непевності і тривоги відбувалася реорганізація УГАрмії, під диктат большевиків, які спочатку діяли дуже обережно. З трьох корпусів УГА зформовано три бригади, а з колишніх бригад, зформовано полки — і це вже була так звана „Червона УГАрмія” (ЧУГА). Кожну з цих бригад приділено до іншої большевицької дивізії. З колишнього другого корпусу створили большевики першу бригаду УСС (червоних). Третю Бережанську бригаду перетворено на третій полк, що ввійшов до складу тієї першої бригади УСС. Таким чином ота „червона бригада УСС” мала тепер три полки: перший із давньої першої бригади УСС, другий полк — з давньої сьомої бригади і третій полк — з давньої Бережанської бригади. З третього артилер. полку — створено артилер. дивізіон, під командою Юліяна Шепаровича. Командантом першої бригади УСС (червоної) став Михайло Баран, шефом штабу — кол. підполк. Альфред Бізанц, а політичним комісаром — Струхманчук. Командантом третього полку залишився сотн. П. Бакович, ад'ютантом Б. Марак, комісаром був придніпрянець, мабуть Ревуцький, добра і чесна людина — добрий українець. Інші старшини давньої третьої бригади, між ними і я, зачислялися до полку П. Баковича — але без функцій.

Спочатку квітня 1920 р. перекинено цю першу бригаду УСС, на протипольський фронт під Чуднів (на захід від Бердичева) і приділе-

но до 44-тої больш. дивізії, 12-ої армії. Туди потрапив і третій полк, себто колишня третя Бережанська бригада...

Під Чудновом в одному селі, де була команда третього полку, відсвяткували ми Великдень (11 квітня). Наш польовий духовник (ім'я забулось) відслужив Службу Божу у місцевій православній церкві і виголосив навіть проповідь, яка дуже сподобалась нашому полковому комісареві, бо й він був у церкві. Що з ним пізніше сталося — не знаю. Під час відвороту ЧУГА, після розгрому під селом Махнівкою, він десь пропав. Тут під Чудновом, наша перша бригада ЧУСС-ів взяла участь у виборах делегатів на з'їзд, скликаний командою 44 дивізії на 18 квітня 1920 р. до м. Бердичева. Вибрано тоді між ін. от. Н. Гірняка, сотн. Зубрицького, сотн. Ф. Запутовича та інших, разом понад п'ятдесят осіб. На тому з'їзді вибрано делегатів на 4-тий „всеукраїнський з'їзд”, що мав відбутися 1 травня 1920 р. у Харкові. Посилали туди щось з одинадцять делегатів, між ними от. Н. Гірняка і мене. Та на з'їзд до Харкова я вже не поїхав, через події, що заіснували тоді на польсько-більшевицькому фронті серед наших галицьких бригад. Назрівала нова катастрофа.

На з'їзді делегатів у Бердичеві, ми мали нагоду добре придивитися до большевиків і зорієнтуватися, до чого воно йде. Ясно стало, що УС-СР — це блахман і обман. Червоний московсько-більшевицький загарбницький дух носився довкола нас. Всюди залягував запах московського дьогтю — і не дуже старались закривати справжнє своє обличчя. Ми почували себе на тому з'їзді як „сливка в болоті”. Всі промовці, крім галицьких говорили по московськи. Тільки хтось із делегатів — наддніпрянців вирвався було з українською промовою, або якимсь запитом — і на тому все кінчалось.

Цікавий був виступ нашого „домашнього” комуніста сотника Івана Сіяка... Він покликуючися на „Пана Тадеуша” А. Міцкевича, на місце де говориться про визволення й відновлення Польщі і де поет каже, що тим визволителем буде хтось, що його поет у своїй візії назвав „а іме єго ест чтердзєсьці чтери” — загадка, якої ніхто дотепер не вмів розгадати... Отож Сіяк твердив, що це ніхто інший, лише „Сорок четверта большевицька дивізія”... що її Міцкевич мав на думці у своїй візії... Це мовляв, наша сорок четверта дивізія, що стоїть під Чудновом з нею і перша бригада ЧУСС-ів — є тим загадковим... 44 !

Повернувшись із з'їзду, я здав звіт з перебігу нарад на мітингу при команді третього полку, бо так жадав комісар Ревуцький. Із фронту доходили тривожні вісті про завзяті бої, про якусь зраду галицьких бригад... Вісті були непевні, неясні... Щось діялось, а що — про це ми дізналися дещо пізніше. Наприкінці квітня 1920 р. друга й третя бригади, що постали з кол. першого й третього корпусів і належали до інших большевицьких дивізій та займали фронт на інших відтинках — почали свої протибольшевицькі дії, про які першу бригаду не повідомили. 7). Одночасно, поляки почали свій наступ проти большевиків (24 квітня 1920 р) — і прорвали фронт. Перша бригада Ч.УСС, розбита в

боях за Чуднів відступала як і вся 44-та больш. дивізія. Біля села Махнівки рештки 44-ої і першої бригади ЧУСС були 24 квітня розпорошені; тільки деяким відділам і частинам першої бригади, з її командантом М. Бараном і штабом бригади, вдалося вийти цілими й податись далі на схід. 30 квітня ще раз зібрано розбиті частини цієї бригади і зформовано з них дві групи. Одну з них, що складалася з решток третьої Бережанської бригади з гарматами, скорострілами, обозами та усяким майном, віддали під команду сотн. Ф. Запутовича. Не забули додати ще й комісара в особі якогось кол. четаря УСС, здається Левицького. Команду над другою частиною з рештків кол. 7 Львівської бригади взяв на себе отаман Р. Волощук. Це все діялось в кінці квітня 1920 року.

Уся моя валка і частина от. Р. Волощука опинилися 1-го травня в районі сіл Скибинці-Черепин-Лобачів. Команда і штаб себто Михайло Баран, шеф штабу пполк. А. Бізанц, їхній комісар з решткою большевицьких недобитків, розташувались у селі Лобачів. Всі ті села були вже весною 1920 р. опановані і контрольовані українськими національними повстанцями — на загальне добре зорганізованими, котрі мали певний зв'язок з генер. Омел. Павленком, що керував Зимовим Походом. Вони напали на село Лобачів і розбили чи роззброїли больш. частини, однак їхні штаби з М. Бараном якимсь чудом утекли.

Ми всі зі своїми відділами та обозами, розташувались в селі Черепині (чи Скибинці?) на великому майдані біля церкви. Коли я зі штабом вийшов на майдан перед церквою — що стояла на горбку — і пустився йти в сторону парохіяльного дому, де ми мали обідати і відпочивати, — ми побачили біля церкви гурток дядьків — може з десятків людей з ціпками в руках. Вони підсміхаючись і підморгуючи, супроводжали нас виразними поглядами. Я зрозумів, що це група повстанців, і зараз таки сказав півголосом до котрогось із старшин біля себе: „Це повстанці, бачите?“ Ми пройшли повз них, і поздоровили: „Добрый день громадяни! Дай вам Боже здоров'я!“ — відповіли вони й ми пішли до дому священика. Розмістившись у їдальні, ми чекали на обід з польової кухні. Я ніби спокійно сидів розмовляючи зі своїми товаришами-старшинами, але вже снував плян на всякий випадок. Бачучи безвихідне становище і вважаючи безглуздя далі триматися наших ворогів-большевиків, я наважився на відважний, але й ризикований крок: віддатися з усім відділом і майном у руки повстанців без проливу крові, — добровільно. Коли б я цього не зробив, могло б дійти до бою і значних втрат, а це було непотрібно, повстанці не вороги а брати-союзники. Довго радити не доводилось, час летів... Біля мене був комісар, хоч й кол. УСС. Перед нами раптом з'явилась повстанча делегація — кількох селян з ціпками в руках, які й дали нам до вибору: або битися, або піддатися. Я відразу відповів, що стріляти не будемо і піддаємось, щоб не проливати братньої крові, і з нашим майном переходимо на їхню сторону. Так і сталось. Під час тих розмов з повстан-

ською делегацією у домі місцевого священика, з'явився вістовий від моїх частин і повідомив, що на нас наступають якісь відділи з сусіднього ліска. Я дав наказ: „Не стріляти, чекати на дальші накази”. Вістовий відійшов. Водночас почулись здалеку постріли і клекіт скорострілів. Чи це був напад повстанців на село Лобачів, чи може рештки больш. частин і наших УСС-ів билися ще десь з поляками? Продовжуючи розмову з делегацією повстанців, я знову зазначив, що перед нами одна мета — вільна від усякого ворога Україна! А про дальшу нашу долю будемо говорити з командуванням Дійової Армії, з якою бажаємо налагодити зв'язок. На цьому й закінчилися наші розмови. Треба було тепер скоро діяти, щоб вийти живими з небезпечного положення. На нас могли напасти якісь відступаючі больш. частини, або наступаючі польські війська. Я не знав, що діється довкола нас, що сталося з нашим больш. штабом і командою бригади, що була в селі Лобачів. Повстанська делегація запевнила нас, що з боку больш. частин нам вже нічого не загрожує, бо вони роззброєні в сусідніх селах, а команда і їхній штаб утекли і подалися в сторону Дніпра. Єдина загроза була з боку польських відділів, які могли з'явитись кожної хвилини. Тому ми чимдуж подались на Тетіїв до штабу повстанського відділу полк. Романенка; дещо з ціннішого і справного військового майна взяли собі повстанці, а решту ми забрали. До Тетіїва прибули ще й інші останки з нашої бригади, в тому й старшини, як підполк. Бізанц, отам. Волощук, сотн. П. Бакович та багато інших. Це було вже 2-го травня. Тут відбулася нарада старшин, з участю полк. Романенка, щоб вирішити, що далі діяти? Це була дуже сумна нарада. Полк. Романенко ревно розплакався і в наших очах також показались сльози... Вирішено шукати зв'язку з Дійовою Армією генер. Омеляновича-Павленка. Наша валка рушила у дальший похід на південь, в сторону Уманя, де мав бути генерал. 3-го травня у м. Цибулеві на старшинській нараді вибрано „Воєнну Раду”, що мала вирішувати військові і політичні справи. До цієї ради належали між ін. отам. Волощук, сотн. Ф. Запутович, сотн. Остап Кравець, сотн. Г. Куріца, сотн. Ганс Кох і пор. Ерліх. З обох військових частин — отам. Волощука і мосї, — створено трикурінний полк, під командою отам. Р. Волощука, а цілість названо наново бригадою УСС, над якою обняв команду підполк. А. Бізанц, шефом штабу став пор. Ерліх.

Посуваючись далі через Монастирище на Гайсин і Бершадь, ми довідалися, що в тих околицях є ще больш. частини. 6-го травня підійшовши під Гайсин, ми вирішили вислати делегацію до польської команди в місті Немирові, щоб одержати дозвіл-згоду на перехід нашого відділу до Дійової армії генер. Ом. Павленка. Та всі наші заходи закінчилися нічим, бо поляки зажадали від нас цілковитої капітуляції, а про об'єднання наших частин з Дійовою Армією не хотіли й чути. Ми могли б ще якийсь час маневрувати, як досі між ворожими фронтами, але хто знав чим це могло б скінчитися, чи не гіршим як капітуляція.

Ми вже й так перестали бути боєздатною частиною, а зустріч з одним чи другим ворогом була неминуча раніше чи пізніше, що означало б остаточний розгром і загибель навіть хворих. На додаток ми не мали вже ні харчів ані грошей на закупи. Реквізувати — означало б, грабити власний народ. Ми мусіли погодитися з неминучою долею і скласти зброю. Як місце капітуляції, вони призначили нам поле біля села Нижня Кропивна і містечка Райгородка, час — 10 травня, 10 зранку. Дня 9 травня 1920 р. у селі Нижня Кропивна на останній збірці ми відспівали наш гімн „Ще не вмерла Україна”... а 10 травня рано ми — склали зброю. Це був ніби похорон нашої армії: Українська Галицька Армія перестала існувати...

Поляки не дістали багато військового майна, бо майже все цінне і важливіше ми раніше передали повстанцям. Капітуляція відбулася спокійно, гідно без інцидентів. Стрільців і старшин переведено через Немирів і Вороновичі до міста Винниці і розташовано в брудних кримських казармах. Через кілька днів відіслано їх до табору полонених біля Проскурова, звідки по кількох тижнях стрільців звільнили додому, а старшин післали до табору в Тухолі. По дорозі до Винниці вдалося декому втекти, до Галичини або до Дійової Армії — себто до 5-тої Херсонської дивізії в місті Могилеві. Мені і ще кільком товаришам-старшинам із 3-тєю Бережанської бригади, вдалося після капітуляції без перешкоди добитися на власну руку навіть з прибічною зброєю до Винниці і спинитись приватно у знайомих людей, щоб потім після довгих заходів таки дістатися до однієї з частин Херсонської Дивізії.

У Винниці був я ще свідком в'їзду Гол. Отам. С. Петлюри зі своїм союзником Юз. Пілсудським. Я саме сидів при столику в одній каварні і дивився крізь вікно, як вони проїздили. В одному куті залі, український смичковий квартет грав може й на глум не знаю, мелодію пісні „Гей не дивуйтесь, добрії люди... Там за Дашевом, під Сорокою — множество ляхів пропало ...” 8).

1) Дмитро Микитюк — „Укр. Гал. Армія 1918-1920 рр.”, т. I і II.

2) Дмитро Микитюк — „Укр. Гал. Армія 1918-1920 рр.”, т. II, стор. 111-119.

3) Помер від тифу в 1919 р., похоронений у Немирові.

4) Дмитро Микитюк — „УГАрмія 1918-1920 рр.”, т. II, стор. 351 і далші.

5) Дмитро Микитюк — „УГАрмія 1918-1920 рр. Наказ військам”, ч. опер. 377 з 15 червня 1919 р., т. II, стор. 345.

6) Диктатор д-р Євген Петрушевич — виїхав 16 листопада до Відня, а Гол. Отаман С. Петлюра — у Варшаву трохи пізніше. Члени Директорії і Уряду УНР розбіглись у безпечніші місця, лишаючи Армію на призволяще. Як у нас тоді говорили: „Мастити собі голову”...

7) Дехто твердить, що командант полку ЧУСС знав про пляновані дії, але сховав це для себе нікого не повідомивши. Тому ця бригада билася до кінця — аж до капітуляції.

8) У Літописі „Червона Калина” за 1936 р. ч. I. стор. 3., о. Ілля Бобиляк у статті під наг. „До історії Бережанської Бригади при II. Корпусі УГА” подає: „На наказ команди 3-ої Гал. Бригади, велася точно бригадна історія, що її списував хор. Ілля Бобеляк, сотн. Вінтоняк, пор. Євген Вородієвич, чет. Мирон Дольницький і хор. Мирон Заклинський...”

„Команда 3-ої Бер. Бригади, wraz із 7-ою Бригадою, дали почин до Чортківської офензиви. Золотими буквами записані імена таких старшин, як ген. Арнольда Вольфа, пор. Богдана Марака, пор. Михайла Гоя, пор. Кузьмина, отам. Юліана Шепаровича, сотн. Черевка, пор. Любомира Макарушки, чет. Мирона Дольницького і багато інших”.

Замітка про автора

Франко Запатович — народився 6 грудня 1891 р. в Коршові, Коломийського повіту. Закінчивши гімназію в Коломиї 1912 р. служив у 24 п. п. австро-угорської армії і як її офіцер брав участь у першій світовій війні на різних фронтах: сербському, італійському і румунському, за що нагороджено його високими відзначеннями. У 1918 р. вступив в лави УГАрмії і як сотник брав участь в боях під Львовом, (з четвертим Коломийським курінем ім. П. Дорошенка). Згодом, вже як шеф штабу 3-ої Бережанської бригади і коротко 9-ої Белзької бригади — ділив долю і недолю нашої армії в Україні, аж до її ліквідації 10 травня 1920 р. За поль. окупації учителював у центральній Польщі; за нім. окупації був директором школи і учителем нім. мови в Торговельній Школі у Володаві, а в 1943-44 рр. — шкільним інспектором у м. Холмі. Виїхавши на еміграцію 1944 р., був спершу в Австрії, а від 1949 р. в Канаді, де був визначним членом таких організацій, як КУК, УНО, УСГ і багато інших. 22 березня 1970 р. кол. шеф штабу 3-ої Бережанської Бригади сотник Франко Запатович відійшов у Вічність. Вічна Йому пам'ять! (Редакція .

Школярі „Рідної Школи” в Бережанах, відіграли дитячу виставу-казку в 1926 р.